

POPULARNE KODIFIKACIJE DOMAĆE TRADICIJE

(IZ PROBLEMA OBLIKOVANJA VIZIJE NACIONALNOG PROSTORA)

Joanna Rapacka

Osamnaesto stoljeće u hrvatskoj kulturi prijelazno je razdoblje, vrijeme u kojemu se iscrpljuju stari kulturni modeli i polagano ocrtavaju konture novoga, čija će kristalizacija nastupiti u sljedećem stoljeću. Najbitnije obilježje novog modela bit će njegov općenarodni doseg.

Proces oblikovanja općenarodne kulture u 19. stoljeću, koji se često naziva narodnim preporodom, prije svega je proces zasnovan na ostvarivanju izbora iz različitih ranijih kulturnih sustava, regionalno i društveno ograničenih: iz tekovina visokih kultura različitih regija (iz plemićke kulture sjevera i kulture gradskih elita juga); iz kultura niskog opticaja kojim su ovladale crkvene institucije i iz folkloru. Riječ je o stvaranju jedinstvene visoke kulture uz koje ide uzdizanje jednih vrijednosti (npr. usmene književnosti), i odbacivanje drugih. Ponekad taj proces ima dramatičan karakter — prisjetimo se, primjerice, odbacivanja tekovina kajkavske pismenosti. Tijekom tog procesa kulturne homogenizacije još uvijek nije jasan ni konačni rezultat izvršena odabira, niti prostor koji će biti trajno integriran kao nacionalni prostor. Uostalom, njegov krajnji doseg u velikoj mjeri ovisi o rezultatima rivalizacije različitih integracijskih središta (npr. rivalizacije zagrebačkog središta s »vojvodinskim« i srpskim — srbijanskim na nekim područjima).

Procesi oblikovanja općenarodnih kultura bili su tipični za 19. stoljeće u čitavoj Europi. Hrvatska se specifičnost temeljila na stupnju komplikacije koji je proizlazio iz dubine regionalnih razlika, kao i iz nedostatka življih nadregionalnih integracijskih procesa u ranijim razdobljima — u okvirima sustava visoke kulture. Međutim, ti su procesi bili, kao što je poznato, znatno intenzivniji u okvirima sustava popularne kulture; otuda ujedno poseban značaj za općenarodnu hrvatsku kulturu tekovina skromne narodne kulture prethodnih vremena, a prije svega 18. stoljeća.

Stvaranje jedinstvene općenarodne kulture istovremeno je i stvaranje jedinstvena kanona tradicije — jedinstvene vizije vlastite prošlosti. I taj se kanon oblikuje na temelju izbora sadržaja koji su u stanju prilagoditi se aktualnom sustavu vrijednosti od drugovrsne materije, oblikovane u drugačijim odnosima. Materija iz koje je mogao izabirati hrvatski narodni preporod bila je bogata i vrlo izdiferencirana kako s obzirom na sadržaj, tako i na vrijednosne sustave. Činili su je slike prošlosti koje je prenosila stara historiografija i stara književnost: elitna, popularna i usmena. Ta područja nisu bila zatvorena. Njihovi su uzajamni odnosi neobično zanimljivi, složeni i još uvijek nedovoljno istraženi.

Područje na kojemu je dolazilo do najintenzivnijeg prožimanja gotovo svih domena hrvatske kulturne baštine prije narodnog preporoda bila je, kao što je poznato, upravo popularna književnost, posebice u svom franjevačkom obliku književnosti za puk. Spajajući elemente pismene poruke: povijesne i književne, popularne i visoke s elementima usmene poruke, istovremeno je prebacivala most između hrvatskih regija. Dovoljno je podsjetiti na živu prisutnost sjeverne historiografske tradicije, tradicije Vramca i Vitezovića, u *Razgovoru* i *Korabljici* fra Andrije Kačića. Popularna pismenost ne samo da se koristila tekovinama različitih hrvatskih regija, već je isto tako i u različitim regijama pronalazila svoje primaocce. Nije stoga čudno da se hrvatski narodni preporod, stvarajući kanon domaće nacionalne tradicije, obratio ujedno i popularnoj baštini. Pronašao je tamo sklop junaka i događaja, čak i gotovih ideja spremnih za usvajanje, kao što je to, primjerice, »slovinska sloga« koja za ilirsku ideologiju ima programatski značaj, ili posebna, popularna inačica ideje *antemurale christianitatis*.

Popularna vizija prošlosti, koju je oblikovala književnost, zauzela je u svijesti preporodno-nacionalnog pokoljenja iznimno privilegirano mjesto. Popularna, u ovom slučaju to znači prije svega kačićevska, budući da je upravo Kačić odigrao odlučujuću ulogu u njenu prisvajanju, a u prvom redu u prisvajanju vizije južno-

slavenskog prostora (čak i šireg, jer obuhvaća i Albaniju) kao vlastitog prostora. Sam je Kačić ovdje bio nastavljačem duge tradicije koja vodi od Pribojevića preko Orbinija do Gundulića i Palmotića. *Razgovor* je pobjeda Orbinija nad Vitezovićem.

U kratkom pregledu događaja »posli porođenja Isusova« Kačić predstavlja domaću povijest prema Vitezovićevoj *Kroniki* u kojoj je hrvatskoj političkoj prošlosti posvećeno puno pažnje. U najbitnijem dijelu *Razgovora* — u stihovima i proznoj naraciji koja se pojavljuje pored njih — Vitezovića zamjenjuje Orbini i *Il Regno degli Slavi* posve baca u sjenu *Regnum Dalmatiae et Croatiae*.

Naravno, ilirci su unijeli vlastite ispravke u naslijeđenu viziju prošlosti, pa ipak, u mnogim bitnim točkama sukladnost je slika sačuvana. Dovoljno je promotriti sklop povijesnih i pseudopovijesnih junaka na stranicama *Danice* da bismo se uvjerali kako oni označavaju u biti isto takve granice vlastita prostora. U svijetu *Danice* kraljuju Aleksandar Veliki, Lazar, Obilić i Skenderbeg, a od Hrvata sv. Hieronim — tobožnji tvorac slavenskog pisma i Nikola Zrinski — junak turskih ratova. Najbitniju razliku između ilirskog i Kačićeva Panteona predstavlja ogromna popularnost Kraljevića Marka među ilircima, prema kojem su se pak franjevački pisci i odnosili s manjom ili većom distancom, s obzirom na njegov odnos spram Turaka, kao i na moralne karakteristike lika koje se suviše jasno udaljuju od zasada kršćanske etike. Rang narodne poezije u vrijeme ilirizma bio je već u potpunosti ustaljen i njeni ondašnji primaoci bili su spremni prihvatiti njen posebni etos i hijerarhije vrijednosti. Otvorenost romantizma prema alternativnim kulturama obuhvaćala je i otvorenost spram alternativnih etika.

Primijetimo ipak da je prvi ilirski pokušaj kodifikacije narodne tradicije proizišao u velikoj mjeri iz kačićevske inspiracije, i tek u manjoj mjeri odgovara kasnijim kodifikacijama hrvatske tradicije. Uskoro će se promijeniti kako vizija vlastita prostora, tako i junaci koji ga napučuju, kao i hijerarhija koja među njima obvezuje. U tom smislu »Danica« izgleda kao karika koja u istoj mjeri zatvara stanovite tradicije, kao što otvara nove.

Na ovome mjestu nameće se pitanje je li vizija vlastita prostora u Kačićevu *Razgovoru* bila, u okviru popularne književnosti 18. stoljeća, jedinom vizijom. Znamo da historiografski smjer, podređen ideji Kraljevstva Slavena, nije bio takav, da je uz Orbinija postojao i Lučić, da su postojali i prethodno spomenuti Vramec i Vitezović. U njihovim djelima razlikovale su se kako vizije vlastita

prostora, tako i njegovo situiranje spram prostora Kraljevstva Slavena. Preciznija analiza odnosa Kačićeve prostorne vizije spram vizije Vitezovića mogla bi ovdje biti vrlo poučna¹.

Zadržimo se na drugom, kronološki ranijem, klasičnom djelu osamnaesto-stoljetne franjevačke popularne književnosti, naime, na *Cvitu razgovora* Filipa Grabovca. To djelo, kako znamo, nije imalo sreće poput Kačićeva *Razgovora*. Uništena je naklada razlogom što su mogućnosti djelovanja Grabovčeve knjige na oblikovanje kolektivne svijesti bile ograničene. Ipak, to ne umanjuje njeno značenje kao svjedočanstva o stanju te svijesti u 18. stoljeću. S tog motrišta zauzima ona potpuno ravnopravno mjesto s Kačićevim djelima.

Oba su djela mnogo puta uspoređivana. Općenito se smatra da je Kačić poznao Grabovčevu knjigu i da se njome koristio, premda se pojavljuju hipoteze o mogućnostima obrnuta čitanja². Sličnosti koje povezuju *Razgovor* i *Cvit* ima vrlo mnogo, iako sve ne moraju, što je posve jasno, proizlaziti iz genetskih sveza između oba djela. Vežu ih prije svega obilježja imanentne poetike, karakteristične za književnosti za puk. Sličan je i karakter izvora kojima se koriste oba autora. Čine ih historiografski tekstovi i usmena tradicija. Idejnu okosnicu obaju djela predstavlja apologija »svojeg« suprotstavljenog onome što je tuđe. Granice vlastitog, najužeg svijeta identične su. To je Dalmacija, preciznije govoreći, venecijanska granica. U osnovi te granice, u oba djela, određuje isti katalog junaka turskih ratova s tog područja iz 17. i s početka 18. stoljeća. Najuzi vlastiti prostor smješten je u širem prostoru koji, premda nešto prostraniji, također posjeduje karakter vlastita prostora. I taj je širi prostor viđen prije svega kao granični prostor, ispunjen stalnim borbama s neprijateljem. Među vrlinama dominiraju ratne vrline, a među junacima udaljene prošlosti na čelo izbijaju Skenderbeg i Janko Sibirjanin.

Mnoge od tih sličnosti posjeduju ipak prividni ili, u biti, s našeg motrišta, drugorazredni karakter. Iza privida sličnosti kriju se dvije različite i u mnogim aspektima suprotstavljene vizije vlastite tradicije, povremeno tako udaljene da je pravo čudo što su nastale u istom vremenu i u istoj sredini.

U prividne sličnosti spada odnos spram historiografskih izvora kako s obzirom na njihov izbor, tako i na način korištenja. Ovdje taj problem možemo tek signalizirati i pokušati ga ilustrirati. Detaljna istraživanja Grabovčevih historiografskih izvora problem su budućnosti. Istovremeno najčešće se naprosto

nabrajaju temeljne pozicije stare historiografije³. Sveze Grabovca s mnogim od navedenih izvora imaju ili vrlo općenit, ili vrlo hipotetičan karakter. Samo vrlo općenite sličnosti vežu, primjerice, Grabovčevu etnogenetsku teoriju i teorije Pribojevića, Orbinija i Vitezovića koji ne poznaju čak ni Grabovčev motiv dvaju prapredaka: Jafeta i Sama. Dodajmo da sastavljajući svoju kroniku najvažnijih događaja iz strane i domaće povijesti Grabovac nije se uopće koristio Vitezovićem iz kojega je informacije pak crpio Kačić, i u *Razgovoru*, i u *Korabljici*. U Kačićevim i Grabovčevim tekstovima gotovo se nijedna informacija ne ponavlja. To se ne odnosi samo na lokalne kronike, o kojima je ranije bilo govora i koje su gotovo identične. Njihov se zajednički izvor ne dovodi u sumnju, a razlike između Kačićeve i Grabovčeve inačice posjeduju karakter koji bismo, pomalo uvjetno, mogli odrediti kao ideološke (između ostalog drugačiji odnos spram pitanja vjeroispovijesti i ponešto različit odnos spram narodnog etosa).

Najvažnije razlike između Grabovca i Kačića odnose se na kreaciju prostora koji se osjeća kao vlastit. U kojoj mjeri zavisi to od korištenih izvora teško je u ovom trenutku reći. Grabovčev prostor, u skladu, uostalom, sa srednjovjekovnom tradicijom, postupno izranja iz univerzalna prostora, čijim neodvojivim dijelom ostaje i dalje. Na početku to je biblijski prostor, zatim prostor Rimskog Carstva i njegove kontinuirane u obliku kršćanskog univerzuma što ga simbolizira papinski Rim, dakle svijet zatvoren u formuli *urbs et orbis*. To je široka zajednica u koju se zatvaraju sve manje zajednice. U širokoj zajednici za Grabovca odista postoje samo Venecija i Italija, kao i Ugarska, na njenim marginama nalaze se osim toga Poljska i Španjolska. Venecija i Ugarska kao da tvore sljedeći, pripovjedaču bliži krug vlastita svijeta. Ipak, njihovo postojanje pratimo samo u jednom aspektu: predziđa i granice. Ukupnost ugarske i venecijanske zbilje svodi se zapravo na borbu s Turcima, njihova je prethodna povijest tek uvod, priprema za ispunjenje te uloge. Najmanji, najbliži krug je Dalmacija, a u njoj se izdvaja još i rodna Grabovčeva Vrljika.

Uz te prostorne krugove moguće je opaziti konture drugog vlastitog prostora koji narušava taj geometrijski poredak, u mnogočemu tako vjeran srednjovjekovnom uzorku. Grabovčevu Dalmaciju nastanili su Hrvati koji su nasljednici svih ranijih tradicija tog područja, zajedno s ilirsko-rimskim tradicijama. Hrvate veže jezična, genetska (»najposljednji izajdoše iz Skandinavije«⁴ i 752. godine »ter jih [Gote i Slave] iz Dalmacije iztiraše«) i religijska, a preciznije vjerska zajednica (»svetog se crkvi podložiše samovoljni« — jedina je sveta Crkva u Grabovca

Katolička crkva). Hrvatski prostor od početka obuhvaća Dalmaciju i Hrvatsku (Hrvati »Naseliše Krovaciju i Dalmaciju«). Taj širi hrvatski prostor ima i svoju povijesnu dimenziju. Grabovac je svjestan postojanja hrvatske državnosti koja obuhvaća obje regije (Zvonimir je bio »kralj od Dalmacije i Krovacije«), premda je njena slika, baš kao i slika same »Krovacije«, zamagljena. Povijest Ugarske apsorbirala je povijest Hrvatske, pa ipak, već su ovdje ocrtane konture vlastita prostora drugačijeg tipa, situiranog između prostora kršćanskog zapada, možda čak i više između prostora njegovih venecijansko-ugarskih pograničja i prostora vlastite regije: nazire se hrvatski nacionalni prostor koji Grabovac izdvaja zapravo uz pomoć kompletnog i složenog sklopa kriterija: civilizacijskih, povijesnih i jezičnih.

Vlastitu prostoru Grabovac suprotstavlja tuđi prostor s prisposobivim mu likovima neprijatelja. Katoličkoj ekumeni suprotstavljen je svijet nevjernika: Saracena i Turaka, kao i otpadnika — shizmatika. Svi oni pripadaju apsolutno tuđem svijetu. Postoji i svijet koji je uvjetno tuđ a koji se nalazi unutar vlastitog svijeta koji, kako smo vidjeli, nije potpuno jedinstven, već je izdiferenciran s obzirom na stupanj bliskosti, te i ovdje sve novim krugovima elementa vlastitosti Grabovac suprotstavlja nove krugove tuđeg elementa, točnije govoreći, relativno tuđeg. Simboliziraju ih likovi poput Talijana, Kranjca ili »lacmana« i najzad, Sinjanin — što je, kao što je poznato, autora skupo koštalo.

U Grabovčevoj prostornoj konstrukciji nema mjesta za prostor koji bismo mogli odrediti kao prostor slavenske zajednice, štoviše: granica između vlastitog i tuđeg svijeta presijeca napola Kačićevo Kraljevstvo Slavena. Možemo slijediti samo izranjanje katoličkog univerzuma buduće hrvatske zajednice bez posredništva takve karike kakvom je u Kačića slavenski svijet.

U *Razgovoru* uopće ne postoji univerzalni prostor. Kačićev svijet počinje ovdje od prvog ilirskog, zapravo slavenskog kralja, i ograničava se na južnoslavenski prostor, potpuno samodovoljan, u biti zatvoren i okružen tuđim svijetom. Taj je prostor, iako ga čine različita kraljevstva (slavenska, srpsko, bugarsko, bosansko itd.), jedinstven, budući da su sva ona s motrišta pripovjedača također vlastita. Ipak, nisu i jednako važna. Središte Kraljevstva Slavena smješta se između legendarne krajine Dukljanina iz Bara i južnoslavenskog istoka. Univerzalni prostor, ipak nije zauvijek nestao, pojavit će se po naravi stvari u *Korabljici* koja predočava biblijsku povijest, ali to je poseban problem. Vlastiti prostor u

Razgovoru, slično kao i vlastiti prostor u *Cvitu razgovora* također je osnovom projekta nekakva nacionalnog prostora, samo što je drugačiji i u višem stupnju oblikovan legendama⁵.

Pokušaji njegove realizacije, među ostalim u vremenima ilirizma, pokazali su se utopijskima; pokazalo se također da je znatno bliža zbilji bila Grabovčeva vizija. Određenje njena mjesta u kontekstu rane historiografske i književne tradicije ostaje otvoreni problem.

(S poljskog preveo: Dalibor Blažina)

BILJEŠKE

¹ Problem je signalizirao već F. S. Perillo (u: isti, *Rinnovamento e tradizione*, Schena, Bari, 1984). Njegova analiza ima krnji karakter, budući da je raspolagao jedino izdanjem fragmenata Vitezovićeve *Kronike*.

² Usp. Z. Bojović, *Filip Grabovac o kosovskim junacima i o srpskoj istoriji*, »Raskovnik« 1989, XV, 55-56.

³ Usp. među ostalim S. Botica, *Filip Grabovac*, Zagreb, 1990.

⁴ Svi citati prema izdanju F. Grabovac, *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, ur. T. Matić, Stari pisci hrvatski, knj. 30, Zagreb, 1951, str. 215.

⁵ Mogli bismo to shvatiti kao svojevrсни paradoks budući da je Kačićev povjesničarski instrumentarij bio nesumnjivo suvremeniji od Grabovčeva.